

Jan Gustaw Rokita

(Warszawa)

**MEDAL UPAMIĘTNIAJĄCY KRÓLEWSKĄ KORONACJĘ
JANA III SOBIESKIEGO I MARII KAZIMIERY
W KRAKOWIE POCHODZĄCY Z 1676 ROKU
UWAGI IKONOGRAFICZNE**

Abstract

The author of the article discusses in depth ten works of art (prints, numismatic pieces, sculptures) which demonstrate iconographic consistency with the obverse or reverse of the said medal. As the author argues, the medallionist sought both to reflect current events in Cracow and commemorate the beginning of the propitious reign of Jan III Sobieski and Maria Kazimiera, which would benefit the people of the Commonwealth (bear fruits), which is why he used well-known representations from 17th-century compendia of emblems as well as 16th- and 17th-century coinage and medals.

Key words

medals, obverse, reverse, Höhn, Cracow, Sobieski

STAN BADAŃ

Na temat medalu upamiętniającego królewską koronację Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery w Krakowie pochodzącego z 1676 roku, autorstwa Jana Höhna (Hoehna) mł., powstało do dziś bardzo niewiele specjalistycznych publikacji. Wśród polskojęzycznych pozycji zawierających podstawowe dane o interesujących mnie numizmatach wymienić należy zwłaszcza katalogi wystawowe: „Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej”, „Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego”, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej, „Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy” oraz „Tron pamiątek ku czci Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego w trzechsetlecie śmierci 1696-1996”¹. We wszystkich wspomnianych pozycjach, także i w katalogu wystawy nt. Odsieczy Wiedeńskiej, znajdują się opisy tego numizmatu.

Ze względu na przyjętą metodę pracy naukowej, zakładającą szukanie związków i zależności pomiędzy portretem na awersie czy rewersie medalu a podobizną graficzną i malarską, szczególnie przydatne okazywały się również publikacje oraz artykuły naukowe. O ikonografii Jana III Sobieskiego i jego najbliższej rodziny pisali m.in. Aleksander Czołowski w artykule pt. „Ikonografia wojenna Jana III, Janina Ruszcycówna w artykule pt. Ikonografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia”, Magdalena Górka w artykule „Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego” czy w końcu Hanna Widacka autorka artykułu pt. „Grafika portretowa Marii Kazimiery z XVII-XVIII wieku” oraz najpełniejszego jak dotąd opracowania dotyczącego grafiki portretowej Jana III Sobieskiego, pt. „Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice”².

W pracy posłużono się klasyczną analizą ikonograficzno-ikonologiczną polegającą na prezentacji materiału głównego, a więc konkretnego numizmatu poświęconego w całości bądź jedynie częściowo polskiemu monarsze, a następnie omówieniu materiałów pomocniczych wybranych dzieł grafiki, numizmatyki czy rzeźby wykazujących podobieństwo do zasadniczego przedmiotu moich rozważań. Wzmiankowany rodzaj analizy, choć może wyda-

¹ Fijałkowski, Mielezko (red.) 1983, Gieysztor, Suchodolska (red.) 1983, Franaszek, Kuczman 1990, Mielezko (red.) 1996.

² Czołowski 1930, s. 265-266, Ruszcycówna 1982, s. 309-333, Górka 2013, s. 77-80, Widacka 2002, s. 7-25. Widacka 2010.

wać się anachroniczny, umożliwia zachowanie właściwej chronologii oraz podziału na dziedziny sztuki i przede wszystkim rzetelną ocenę programu artystycznego konkretnego zabytku z epoki, który nie w każdym wypadku podporządkowany był jedynie zapewnieniu chwały Janowi III Sobieskiemu.

WSTĘP

Uroczystości związane z aktem sakry królewskiej umożliwiały rozpoczęcie działań propagandowych zaplanowanych na szeroką skalę³. Również i Jan III Sobieski, podobnie jak jego wazowscy poprzednicy, potrafił umiejętnie wykorzystać nadarzącą się okazję do prezentacji własnej osoby w jak najlepszym świetle. Ostatecznie królewska koronacja, kilkakrotnie przekładana, odbyła się 2 lutego 1676 roku w Krakowie po sejmie koronacyjnym (obradującym od 4 lutego 1676 roku do 14 marca 1676 roku)⁴ i pogrzebie Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego, 31 stycznia 1676 roku⁵. Rolę *inter-*

³ Koronacja Jana III Sobieskiego, podobnie jak pozostałe uroczystości odbywające się w Krakowie w czasach wazowskich, posiada zachowaną dokumentację ikonograficzną. Wymienić należy rycinę (miedzioryt, częściowo akwafortę) z 1676 roku autorstwa nieznanego rytownika „Wjazd Jana III Sobieskiego na koronację do Krakowa oraz pogrzeb Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego”. Orszak koronacyjny, którego czoło zbliża się w kierunku łuku triumfalnego z trzema arkadami, został upamiętniony w górnej części ryciny. Na początku pochodu można zauważyć monarchę siedzącego pod baldachimem na koniu idącym stępą, w asyście dostojników ubranych w stroje polskie i tureckie. Na powyższej rycinie zbliżonej pod względem wykonania i koncepcji artystycznej do tzw. rolki sztokholmskiej ze zrekonstruowaną sceną wjazdu królowej Konstancji do Krakowa w 1605 roku artysta nie uwiecznił jednak momentu, w którym tradycyjnie podskarbiowie rozrzucali wśród zgromadzonej publiczności okolicznościowe medale, por. Kraków, Zbiory Czartoryskich, nr inw. R.6964, 6965, Muzeum Narodowe, nr inw. 16301 (część górna kompozycji), Widacka 1987, s. 51-52, poz. 10, il. 11, Widacka 2010, s. 314-315.

⁴ Rollos 2016, s. 34.

⁵ Według Krystyna Matwijowskiego istnieją poszlaki pozwalające przypuszczać, że Sobieski zamierzał w 1676 roku koronować się na króla nie w Krakowie, lecz we Lwowie, gdzie stacjonowały wówczas wierne mu oddziały królewskie. Jak twierdzi historyk, dzięki obecności podkomendnych Sobieskiego, przekonanych o talencie militarnym władcy-elekta, a zarazem wiernych współtowarzyszy trudów wojennych, wszelkie ewentualne protesty opozycjonistów szlacheckich mogły być bardzo szybko stłumione. Ciekawie prezentuje się zwłaszcza fragment listu Jana Sobieskiego do Andrzeja Olszowskiego pisanego 5 kwietnia 1676 roku. Władca, zwracając się do prymasa, ponawia propozycję po raz pierwszy sformułowaną otwarcie dopiero w deliberatoriach z 27 grudnia 1683 roku dotyczącą zwołania we Lwowie sejmiku poświęconego kwestiom związanym z obronnością. Argumentując własne stanowisko, informuje o trudnej sytuacji na froncie wymagającej stałej obecności dowódcy odpowiedzialnego za całokształt działań militarnych, a także znaczących wydatkach związanych z jego przybyciem do Krakowa: „czy godzi się dla Boga, tak zasłużonego króla... na tak ciężką i pracowitszą niż wojna fatygę”. Co szczególnie istotne w korespondencji mowa jest o sejmie trwającym krócej niż zwyczajowe sześć tygodni. Zwolennicy powyższej hipotezy powołują się ponadto na pismo propagandowe *Puncta przed sejmem coronationis...*, którego nieznanym

reksa pełnił podczas ceremonii w katedrze wawelskiej (rozpoczętej ok. 14.00 godziny) prymas Andrzej Olszowski⁶. Po wysłuchaniu mszy świętej z okolicznościowym kazaniem i zaprzysiężeniu przez Sobieskiego *pactów conventów* oraz uprzednim namaszczeniu olejkami nastąpiło nałożenie przez arcybiskupa na królewską głowę korony. Wkrótce potem władcy wręczono miecz, którym zwrócony w kierunku świadków „trzy razy szermował”⁷, w nawiązaniu do trzech stron świata. Następnie ofiarowano elektowi pozostałe insygnia: berło i jabłko. Dopiero wówczas zaintonowano uroczyste hymn *Te Deum laudamus* i doprowadzono Sobieskiego do specjalnego podwyższenia (przykrytego purpurą), gdzie znajdowało się krzesło posiadające obicie wykonane ze złoto-głowi i pełniące funkcję tronu monarszego⁸.

Po odprawieniu tradycyjnego rytuału sakry udano się do komnat zamkowych, gdzie przygotowano specjalny bankiet na cześć nowej pary panujących. W związku z powyższym uformowano specjalny pochód, na czele którego znajdował się ukoronowany monarcha. Za osobą królewską podążali miecznik koronny trzymający miecz użyty podczas uroczystości w katedrze wawelskiej, chorąży koronny i litewski z chorągwiami oraz marszałkowie z laskami. Królową, ze względu na fakt, że była brzemienna oraz przywdziała ciężki strój uszyty z aksamitu, niesiono natomiast na zielonym krześle, podbitym adamaszkciem. Także i insygnia panującej zostały odpowiednio wyeksponowane. Podążający obok Stanisław Jan Jabłonowski wojewoda ruski miał w ręku berło. Maria Kazimiera Sobieska natomiast dzierżyła złote jabłko. W orszaku władczyni znalazł się również Toussaint Forbin Janson.

Najważniejsze z propagandowego punktu widzenia obchody odbyły się nazajutrz, podczas homagium władz miejskich. Na Rynku Głównym ufundowano okazały łuk triumfalny⁹. Okna i ściany znaczących budynków wzniesionych przy głównym trakcie prowadzącym z Wawelu w okolice kościoła Mariackiego (ul. Grodzka) udekorowano portretami królów polskich

---

autor prócz postulatów konkretnych reform ustrojowych przedstawia pomysł koronacji Sobieskiego w mieście nad Pełtwią. Ostatecznie jednak nie chcąc naruszać dotychczasowej tradycji władca-elekt przyjął wraz z małżonką koronę w katedrze wawelskiej, por. Matwijowski 1984, s. 113-116, Wójcik 1983, s. 249.

⁶ Wójcik 1983, s. 249.

⁷ Cyt. za Komarzyński 1983, s. 98.

⁸ Ibidem, s. 97-98.

⁹ Magdalena Górka i Barbara Milewska-Ważbińska we wstępie do pracy „In Laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa”, przekł. B. Milewska-Ważbińska, (Warszawa 2016) zwróciły uwagę, iż autorem oprawy literackiej wszystkich bram triumfalnych wzniesionych w Krakowie z okazji koronacji Jana III Sobieskiego był profesor Akademii Krakowskiej Stanisław Józef Biezanowski. Cyt. Rollos 2016, s. 34.

sprawujących władzę przed Sobieskim. Największe zaś wrażenie wizualne robiły na uczestnikach bez wątpienia pokazy sztucznych ogni odpalanych (dla odpowiedniego efektu) dopiero po zapadnięciu zmroku. W takiej właśnie scenerii rozrzucano okolicznościowe medale i żetony z wizerunkiem aktualnie panującego.

Entuzjastycznie witający króla mieszkańcy Krakowa wykazali się bez wątpienia dużą pomysłowością. Wspomniana drewniana konstrukcja (dwupoziomowa, posiadająca trzy przelotowe bramy: główną i dwie boczne), podkreślająca rangę triumfu królewskiego, została złożona przy wykorzystaniu fragmentów wcześniejszej budowli wystawionej na cześć Michała Korybuta Wiśniowieckiego¹⁰. W części frontальной łuku, w niszach zlokalizowanych nad bocznymi wejściami, ustawiono statuy interpretowane na podstawie atrybutów jako *Mars* i *Pax*. Analogicznie po drugiej stronie znalazły się rzeźby postaci wyobrażających dwie inne wartości – *Virtus* i *Justicia*. O szczególnych predyspozycjach Sobieskiego do rządzenia świadczyły ponadto półkolumny korynckie zarezerwowane zawsze dla aktualnie panującego. Po obydwu stronach wzorowanego na rzymskich odpowiednikach tympanonu pojawiają się natomiast symbole stanowiące nieodłączny element ikonografii większości późniejszych zwycięstw wojennych znakomitego „Sarmaty”, zwłaszcza odnoszonych nad Turkami i Tatarami pod Wiedniem i Parkanami. Mowa w tym miejscu o Famach – niewiastach w długich szatach, dmących w trąby z przyczepionymi płomieniami. Kluczowe dla zrozumienia przekazu propagandowego było zapewne przedstawienie orła w koronie stojącego na niskim postumencie (nad tympanonem), oznaczającego zarówno królewską godność, jak i majestat Rzeczypospolitej¹¹.

¹⁰ Fijałkowski, Mieszko 1983, s. 13-14, Gradowska 1967, s. 64-71, Chrościcki 1970, s. 229-254, Rożek 1972, s. 98-99.

¹¹ Jan Sobieski nie tylko bardzo dobrze znał ówczesne XVII-wieczne emblematy, lecz potrafił również podczas relacjonowania aktualnych wydarzeń nawiązywać do przekazu w nich zawartego. Podobne porównania zastosował, wzmiankując w liście do Marii Kazimiery, pisany z Żółkwi i datowanym na 15 grudnia 1667 roku, o stratach jakie ponieśli mieszkańcy miejscowości w okolicach Jaworowa należących do dóbr dziedzicznych rodu Sobieskich: „Kościół Jaworowa pofantowały się na chorągiew usarską najlepsze folwarki i tak teraz podobnymiśmy się stali *à unemblème*, które piszą nad świecą zapaloną albo gorejącą: *«Je me consume servant aux autres»*”. Cyt. za Rollos 2016, s. 9, przyp. 3. Dowodem zainteresowań królewskich w dziedzinie emblematyki jest praca T.J. Lubomirskiego (wyd.), Katalog książek biblioteki króla Jana III Sobieskiego, Kraków-Warszawa 1879. Magdalena Górka, korzystając z powyższego źródła, przytoczyła imiona i nazwiska autorów oraz tytuły następujących prac przechowywanych w zbiorach biblioteki rezydencji wilanowskiej w czasach Jana III Sobieskiego: Claude François Ménéstrier, *La Philosophie des Images...*, Paryż 1682-1683, *La véritable art. du blason...*, Lyon 1659 oraz Pierre Le Moyne, *De l'art des devises...*, Paryż 1666, por. Górka 2013, s. 83, przyp. 2.

Opisywane wydarzenia: elekcja i koronacja, urzeczywistnione również dzięki szczeremu poparciu szerokich rzesz przedstawicieli szlachty, były również impulsem dla emisji okolicznościowych dzieł sztuki medalierskiej. Z bogatej spuścizny medalierskiej pochodzącej z lat 1674-1676 można wyróżnić dziewięć medali¹², w zależności od treści propagandowych obecnych na kompozycjach ich awersów i rewersów czy jakości kruszcu, przeznaczonych dla odmiennych kategorii odbiorców oraz bitych w różnych nakładach¹³. Jan Höhn (Hoehn) mł. był autorem części z nich. Za dysponenta

¹² Według Magdaleny Górskiej miejscem bicia medali na pamiątkę królewskiej elekcji i koronacji była mennica bydgoska otwarta ponownie w 1677 roku i będąca pod zarządem Bartolomea Garde. Autorka niestety nie podaje jednak, o jakie konkretnie numizmaty chodzi (zapewne głównie żetony o nierozbudowanej schematycznej kompozycji i niewielkich rozmiarach krążka?). Nie powołuje się także na żadne konkretne źródło historyczne mogące potwierdzić jej przypuszczenia. Wiadomo jedynie, że w ośrodku bydgoskim na pewno wytwarzano dukaty, talary, orty, szóstaki i trojaki. Magdalena Górską pominęła również szereg medali uświetniających królewską elekcję i koronację, a sporządzonych przez Jana Höhna w Gdańsku, nie zaś w Bydgoszczy, i datowanych kolejno na ok. 1675, 1676 (?), 1676, ok. 1676, 1676 i ok. 1676 rok, por. Fijałkowski, Mieleśko 1983, s. 208-210, kat. nr 172, 173, 174, 175, 177, 178, Górską 2013, s. 84. Zgodna z prawdą jest natomiast uwaga autorki, iż za produkcję menniczą odpowiedzialny był w pierwszych latach po 1674 roku w Koronie wciąż Jan Andrzej Morsztyn, podskarbi koronny. Morsztyn również zajmował się rozrzucaniem żetonów koronacyjnych podczas homagium władz miejskich na Rynku Głównym w Krakowie, por. Coyer 1852, s. 245, Górską 2013, s. 84.

¹³ Z myślą o elekcji Jana III Sobieskiego kupiec gdański, a zarazem filozof i badacz emblematów, Gotfryd Peschewitz planował samodzielną emisję jeszcze jednego medalu. Ambitne przedsięwzięcie Peschewitza ostatecznie jednak nie doszło do skutku. Zachował się jednak rysunek wykonany tuszem przez Henryka Duvena, dzięki któremu możemy poznać najbardziej prawdopodobny wygląd dzieła medalierskiego. Awers różni się od medali bitych na polecenie królewskie, nie zawiera bowiem, jak zazwyczaj, podobizny monarszej. Inspirowaną przedstawieniami alegorycznymi scenę na pierwszej stronie trzeba interpretować w nawiązaniu do bezpośrednio postulowanych prerogatyw panującego wobec poddanych. Na nakrytym kobiercem z frędzlami stole (zaplanowanym w centrum kompozycji) oraz bezpośrednio na specjalnej tarczy spoczywa korona królewska *clausa*. Powyżej ukazano chmury przesłaniające niebo, przez które przenikają płomienie słońca. W tle zaś oglądający dostrzeże zabudowania miejskie. Podłoga przybiera formę szachownicy, niepozostającą bez związku z problematyką monarszą. Inskrypcja otokowa awersu: *SERVAVI ET MERVI* (służyłem i zasłużyłem) po raz kolejny miała przypominać potencjalnemu oglądającemu o rzeczywistych przyczynach zwycięstwa elekcyjnego Sobieskiego. Rewers medalu Peschewitza w całości wypełnia napis informujący o okolicznościach wyboru hetmana wielkiego koronnego na króla polski: *JOANNES SOBIESKI MAGNVS PACIS PVBLICAE ET EXECITVS REGNI MAGISTER POST DELETVM AD CHOCIMVM IMERATORIA VIRTVTE TVRCARVM EXERCITVM VINDICATAM PALAM HOSTIS PERFIDIAM DEFENSAM REIPVBLICAE ORBITATEM CONSPIRANTE CEERTATIM S[enatus] P[opulusGue] S[abinus] SVFFRAGATIONE DIE XXI MAII A. CIL XXIV REX RENVNTIATVS EST*, por. Gdańsk, Biblioteka PAN, rkps, sygn. Ms. 2442, Iwanoyko 1985, s. 231-246.

Podobny motyw, którym posługiwali się nowożytni medalierzy czy graficy dla zobrazowania majestatu władzy królewskiej, zdominował również kompozycję rewersu medalu poświęconego Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu, wprowadzonego do obiegu w 1669 roku. Jego twórcą był Johann Bensheim. Tym razem na stole przysłoniętym obrusem z frędzlami, znalazło się berło zakończone krzyżem nie zaś korona. Zamiast tarczy funkcję odpowiedniej oprawy dla akcesorium

(zamawiającego) należy zaś uznać monarchę lub jego najbliższe otoczenie. Mowa w tym miejscu o następujących medalach: elekcyjnym z profilowymi popiersiami pary królewskiej (ok. 1676 rok)¹⁴, emitowanym w związku z niezrealizowanymi planami królewskiej koronacji w 1675 roku zaopatrzonym wprawy profil głowy monarchy (1675 rok)¹⁵, koronacyjnym z profilowymi popiersiami *all'antica* obydwójga panujących (ok. 1676 ?)¹⁶, koronacyjnym w formie monety pamiątkowej z popiersiem w profilu Sobieskiego również *all'antica* (1676 rok)¹⁷. Istnieją również odmiany niektórych wzmiankowanych prac różniące się od oryginału jedynie niewielkimi szczegółami¹⁸.

2. OMÓWIENIE PROBLEMU

Opisywany na łamach niniejszego artykułu medal z 1676 roku autorstwa Jana Höhna (Hoehna) mł.¹⁹ należy uznać za ciekawy przykład powiązania

---

przynależącego władcy pełni poduszka. Najważniejsze z insygniów znajduje się powyżej trzymane przez wyłaniającą się zza chmur rękę Najwyższego. O obecności Boga, sprzyjającego wszelkim przedsięwzięciom monarszym świadczy również promieniujący tetragram hebrajski: *JAHWE* umieszczony na górze. W oddali rozciąga się panorama nieznannej miejscowości, być może Krakowa – miejsca koronacji. Napis w otoku należy wiązać z rozpoczynającym się panowaniem władcy „Piasta”: *IMPERIO SUA FORMA REDIT*, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Fritz Rudolf Künker GmbH & Co”, dnia 12 marca 2013 (aukcja nr 228, kat. nr 3261), Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 2419, 2385.

¹⁴ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 30 listopada 2002 roku (aukcja stacjonarna nr 27, kat. nr 27/819).

¹⁵ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego Pawła Niemczyka (Warszawa), dnia 23 października 2010 roku (aukcja nr 1, kat. nr 124).

¹⁶ Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory im. E. Hutten Czapskiego, nr inw. VII-Md-460.

¹⁷ Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-422.

¹⁸ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu Piotra Niemczyka, (Warszawa), dnia 24 maja 2010 (aukcja nr 5, kat. nr 181), Warszawa, Zamek Królewski, nr inw. ZKW.N.830/2557, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „UBS Gold & Numismatics”, dnia 7 września 2008 roku, (aukcja nr 85, kat. nr 1209).

¹⁹ Höhn (Hoehn) mł. Jan (Johann), 1642 w Gdańsku – 1693 we Wrzeszczu) – wywodzący się z Gdańska rytownik, medalier, twórca stempli do gdańskich monet, donatyw i medali, realizujący zlecenia rady miasta Gdańska, Jana II Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego, cesarza Leopolda I Habsburga, elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma I, syn i uczeń Jana Höhna st. przybyłego do municypium gdańskiego ze Strassburga, nadworny medalier dworu pruskiego (od 8 marca 1678 roku). Autor medali portretowych z wizerunkami Fryderyka Wilhelma (1640, 1663), Bogusława Radziwiłła i Anny Marii Radziwiłłowej (1669), Michała Korybuta Wiśniowieckiego i królowej Eleonory (trzy typy), Jana III Sobieskiego (1674, 1683, 1684), Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny (1675), Andrzeja Trzebnickiego, biskupa krakowskiego (1677), Egidiusza Straucha (1678), Michała Kazimierza Radziwiłła (1680), Jana Hieronima Morstina (1682), Jana Heweliusza (1687), historycznych m.in. upamiętniających pokój w Oliwie (1660), najważniejsze wydarzenia z okresu panowania Jana III Sobieskiego: bitwę chocimską (1674), odsiecz wiedeńską, zawiązanie się Świętej Ligi (1674, 1683, 1684), Fryderyka Wilhelma I: ślub

tradycyjnego i sprawdzonego sposobu gloryfikacji pary monarszej z głębokimi treściami o charakterze alegorycznym²⁰ (il. 1). Awers dzieła medalierskiego dotyczy bezpośrednio Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery, których wizerunki w formie antykizowanych i profilowanych popiersi obwiedzionych wicią laurową wypełniają w całości powierzchnię medalowego krążka. W obydwu przypadkach najbardziej rozpoznawalnym elementem ubioru pozostaje paludament, w przypadku króla przykrywający dodatkowo pancerz antyczny z naramiennikiem z głową lwa, w przypadku królowej jedynie dekolt. Wieniec laurowy znajduje się dodatkowo na skroniach monarchy.

Rewers medalu Höhna (Hoehna) mł. z 1676 roku zdominowała natomiast alegoryczna interpretacja zgodnych i szczęśliwych rządów pary królewskiej. Palma – oznaczająca siłę ducha i zwycięstwo moralne – zwieńczona królewską koroną, została przedstawiona nie w otoczeniu naturalnego środowiska, lecz na tle panoramy Krakowa – uświęconego tradycją miejsca koronacji królów polskich, nad którą roztacza swe promienie słońce²¹. Pień palmy składa się dodatkowo z imion władców: *IOANNES REX / MARIA REGINA* (Jan Król / Maria Królowa). Niemniej istotny pozostaje jeszcze jeden element

---

z Dorotą Zofią von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg (1668, 1669), narodziny syna Filipa Wilhelma (1669), zwycięstwo pod Fehrbellin, 16 czerwca 1675 roku, opanowanie Szczecina (1677), opanowanie Stralsundu (1677). Podpisywał się sygnaturą: h, H; I Höhn; höhn; Hiun (junior); hIUNIORr, por. Gumowski 1924, s. 23-64, idem 1928, Strzałkowski 1982, s. 96-98.

²⁰ Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-460, Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 50, Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16395 NPO, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Coin Galleries Sale”, (Oyster Bay), dnia 21 października 2010 roku (kat. nr 3187), Albertrandy 1805, rkps 73, s. 1, XVI, Bentkowski 1830, poz. 225, Raczyński 1838, t. II, poz. 207, Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 2419, Bartynowski b.d.m.w. [XIX/XX], poz. I.G. 18251, Chelmiński 1904, poz. 971, Gumowski, 1924, s. 23-64, 62, Drecka 1967, poz. 2563, 2564, Kamiński, Kowalczyk 1969, poz. 57, Szwagrzyk 1971, gabl. VIII/25, Białkowski, Tarka, Suchodolski i Wdowiszewski (red.) 1974, poz. 2563, 2564, Białłowicz-Krygierowa, Warkoczewska (red.) 1982, s. 117, poz. 206, Fijałkowski, Mieleszko 1983, s. 208-209, kat. nr 174, Franaszek, Kuczman (red.) 1990, s. 168, kat. nr 179, Stahr 2008, s. 86-87, poz. 84. Przypisanie autorstwa medalu osobie Jana Höhna (Hoehna) mł. znajduje potwierdzenie dzięki znajdującej się w przecięciu ramienia awersu sygnaturze z inicjałami medaliera I.H. Istnieje ponadto inna wersja omawianego przykładu sztuki medalierskiej, wykonana równolegle. Autorem pracy był również Jan Höhn (Hoehn) mł. Zarówno inskrypcje, jak i ogólny schemat kompozycji artystycznych awersu i rewersu są bardzo zbliżone. Nieco lepiej zostały przez artystę dopracowane jedynie szczegóły anatomiczne geniusza sławy, którego twarz jest znacznie bardziej wyraźna, por. Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu Piotra Niemczyka (Warszawa), dnia 24 maja 2010 (aukcja nr 5, kat. nr 181).

²¹ Magdalena Górka twierdzi, że słońce nad panoramą Krakowa symbolizuje Opatrzność Bożą, opiekę sprzyjającą zarówno Sobieskiemu, jak i mieszkańcom dawnej stolicy, por. Górka 2013, s. 86.

kompozycji, skrzydlaty geniusz opierający się o palmę i wskazujący za pomocą ręki na powyższe napisy²².

Renesansowi znawcy emblematów zaopatrzonych w ukryte odniesienia i treści dotyczące ciężaru sprawowania władzy królewskiej twierdzili, że tak jak każde drzewo, aby przetrwać, rozwijać się i wydawać potomstwo, czerpie swe życiodajne soki z korzeni, tak i nowożytny monarcha, aby utrzymać władzę i zapewnić pomyślność ojczyźnie, winien przestrzegać praw i obyczajów ustanowionych przez przodków i akceptowanych również przez antenatów Sobieskiego na tronie. Dobrym przykładem może być emblemat upowszechniony dzięki publikacji Juana de Horozco y Covarrubia pt. *Emblemas morales de Don Juan de Horozco Covarruuias* wydanej w 1604 roku w Caragońsie (pierwsze wydanie w 1589 roku)²³ (il. 2). Powyższa rycina stanowi ważną wskazówkę umożliwiającą prawidłowe odczytanie przekazu zawartego na odwrocie medalu, autorstwa Höhna (Hoehna) mł. Znajdujące się w centrum samotne drzewo z kategorii liściastych posiada bardzo rozbudowany system pędów ukrytych pod ziemią i sięgających daleko poza pień i koronę. Wstęga znajdująca się pośrodku zawiera następującą lemmę: *VIRTUTIS RADICES ALTAE* (głębokie korzenie cnoty). Na kompozycji medalierskiej rewersu zamiast korzeni widać barokowy kartusz z napisem *CORONATI 2 FEB[ruarii] 1676* (Koronowani 2 Lutego 1676), którego treść należy powiązać z królewskimi imionami. Palma stanowi więc w tym wypadku aluzję do państwa, którego majestat i powaga wyrażały się w osobie króla i jego małżonki. O ile jednak na rewersie za wyraziciela stałości i cnoty może być uznany stojący obok geniusz, o tyle na omawianej rycinie dowodem na niezwykłą wytrzymałość drzewa nieulegającego destrukcyjnym siłom natury jest para personifikacji wiatrów usiłujących bez większego powodzenia je zniszczyć.

Najbardziej zbliżona do koncepcji medaliera zakładającej związek pomiędzy palmą a geniuszem sławy wydaje się ilustracja rozpowszechniana przez Andrea Aliciatiego (Aliciatusa)²⁴ w pracy pt. *Emblemata...*, wydanej po raz pierwszy w 1531 roku Lyonie (kolejne wydanie z opisywaną ryciną z 1548

²² Różne warianty występowania w ikonografii wyobrażenia geniusza sławy przybliżył Guy de Tervarent, w słowniku pt. *Attributs et symboles dans l'art profane 1450-1600: dictionnaire d'un langage perdu* wydanym w 1958 roku Genewie, por. Tervarent 1958, s. 198-199.

²³ Horozco y Covarrubia 1604, ks. 2, s. 29.

²⁴ Aliciati (Alciatus) Andrea (Andreas) (8.05.1492 w Alzate Brianza – 12.01.1550 w Pawii) – wywodzący się z Włoch humanista, pisarz, twórca emblematów, absolwent uczelni w Padwie, Bolonii i Mediolanie, profesor prawa w Awinionie (od 1519 roku), tłumacz dzieł Arystofanesa. Twórca pracy *Emblematum liber* (Augsburg 1531), por. Cuscito 2012, 1, s. 58 f.

roku)²⁵ (il. 3), mimo że lokalizacja chłopca (nie geniusza sławy) unoszącego się w powietrzu (pomimo braku skrzydeł) i utrzymującego się w powyższym położeniu przy pomocy gałęzi oraz gestykulacja są inne. Anatomia fantastycznej postaci pozostaje podobna. Zwracają uwagi stosunkowo niewielkie rozmiary portretowanego – wieniec (laurowy?) honorujący jego skronie oraz rodzaj nakrycia wierzchniego (paludament) stanowiącego jedyny strój. Wyraźnych podobieństw można się również doszukiwać w charakterystycznej postawie przyjętej przez chłopca. Jedna z nóg pozostaje zgięta w kolanie, druga natomiast, o którą opiera się całe ciało, jest w pozycji prawie wyprostowanej. Niewykluczone, że Höhnowi (Hoehnowi) mł. znany był powyższy emblemat, powielany w XVII wieku wielokrotnie (np. w 1602, 1614, 1615, 1618, 1621, 1622, 1626, 1639 i 1650 roku). Mógł posłużyć medalierowi jedynie w części. W oddali oglądający rozpoznają ponadto dolinę niezidentyfikowanej rzeki (po lewej stronie) oraz kamienne budowle (po prawej stronie). W przypadku rewersu medalu Höhna (Hoehna) mł. z 1676 roku, ze względu zapewne na upodobania zleceniodawcy oraz potrzeby odbiorców, neutralny krajobraz został zastąpiony realistyczną podobizną Krakowa.

Do szczytnych idei wyłożonych przez medaliera odnosi się (ze względu na inskrypcje) również jeden z emblematów powstały z przeznaczeniem do wykorzystania w warsztacie medalierskim, zamieszczony zaś w publikacji Jacoba Typotiusa pt. *Symbola Divina et Humana...*²⁶ (il. 4). Powyższy emblemat Typotius przypisał Lukrecji d'Este. Samotną palmę uwieczniono na skraju cypla stanowiącego brzeg nieznanego akwenu. Podobnie jak na drugiej stronie medalu autorstwa Höhna (Hoehna) mł. na okaz śródziemnomorskiej roślinności oddziałuje z góry wyłaniające się zza chmur słońce o antropomorficznych rysach twarzy. Funkcję komentarza do ryciny pełni napis: *UT CRESCIT* (Niech wzrasta). W tle natomiast, po lewej stronie, ukazano twierdzę lub mury miasta zlokalizowanego na skalistym wzgórzu. Emblemat jedynie częściowo można porównywać z rezultatem pracy medaliera. Niemniej wart jest omówienia ze względu na dobrze udokumentowany proceder kopiowania znanych emblematów, których wygląd dopasowywano jednak za każdym razem do okoliczności i osoby dysponenta.

²⁵ Alciati 1548, s. 39.

²⁶ Magdalena Górka twierdzi, że powyższy emblemat stanowił źródło inspiracji dla Jana Höhna (Hoehna) mł., por. Typotius 1601-1603, s. 95-96, Górka 2013, s. 86. Tym niemniej podobnych wyobrażeń było w XVII wieku bardzo dużo. Wystarczy wymienić różne, często bardzo odmienne wersje tego samego przedstawienia opublikowane w pracach Typotiusa i Neugebauera, por. Typotius 1601-1603, ks. 1, s. 35, 45, ks. 2, s. 41, ks. 3, s. 41, 91, 188, Neugebauer 1619, s. 234.

Godny uwagi, ze względu na wyeksponowane szczegóły kompozycji, pozostaje jeszcze jeden emblemat powstały z przeznaczeniem do pracy Otto van Veena²⁷ pt. *Emblemata aliquot selectiora amatoria* wydanej w 1618 roku w Amsterdamie (pierwsze wydanie pod zmienionym tytułem: *Amorum emblemata* w 1608 roku, il. 5)²⁸. Podstawowe trudności interpretacyjne wynikają z faktu, że w tym wypadku, zgodnie z tytułem pracy, mamy do czynienia z emblematami reprezentującymi określoną tematykę – miłosną. Zbieżny pozostaje zwłaszcza motyw skrzydlatego kupidyna, stojącego na morskim brzegu i opierającego się lewą ręką o drzewo palmowe. Wspomniana korpulentna postać, w przeciwieństwie do kompozycji medalierskiej, dorównująca rozmiarami i wysokością przysadzistemu i niskiemu drzewu zwieńczonemu koroną, wskazuje za pomocą palca prawej ręki nie na jego wierzchołek, lecz drogę do najbliższego portu żeglarzom na statku, którzy zabłądzili podczas burzy. Obok (w prawym górnym rogu) uwieczniono pozostałe palmy. Również i tytuł ilustracji: *Finiscoronat opus* może wskazywać na podobieństwo symboliki²⁹.

Napis otokowy rewersu medalu: *CRESCANT CUM PALMIS NOMINA* (Niech rosną z palmami imiona) wyraża pragnienie autora inskrypcji, aby sława imion królewskich małżonków rozwijała się tak jak rozwija się palma. Zgodnie z treścią okolicznościowego napisu (na rewersie), dopóki drzewo dzięki swym korzeniom rozłożonym pod ziemią, których zgodnie z przekonaniem współczesnych było tyle, co gałęzi i pędów na górze, opiera się niszczącym siłom przyrody, dopóty nie zniknie jego cnota. Odpowiednio zakorzenionemu nie grozi, więc upadek lub uschnięcie, im częściej zaś cierpi tym bardziej się wzmacnia³⁰.

W kontekście powyższej interpretacji wszelkie ewentualne niepowodzenia wojenne, polityczne czy dyplomatyczne Jana III Sobieskiego, zamiast osłabić monarchę, staną się źródłem jego siły i determinacji w dążeniu do celu³¹. Do

²⁷Veen Ottonvan (1557 w Lejdzie – 6.05.1629 w Brukseli) – wywodzący się z Niderlandów, malarz reprezentujący kierunek manierystyczny, uczeń Dominique Lampsona, pracujący na dworze księcia Aleksandra Farnese w Parmie (po 1583 roku) oraz arcyksięcia Albrechta w Brukseli (po 20 lutym 1595 roku, po śmierci Ernesta Habsburga), teoretyk sztuki i znawca emblematów. Twórca licznych dzieł literackich m.in. *Quinti Horatii Flacci emblemata* (Antwerpia 1607) *Amorum emblemata* (Amsterdam 1608), *Emblemata aliquot selectiora amatoria* (Amsterdam 1618), por. Müller-Hofstede 1957, s. 127-174.

²⁸Veen 1618, s. 34.

²⁹ W tle zaś oglądający dostrzeże dwa inne statki oraz wyspę lub półwysp z wzniesionymi w jego obrębie wieżą i kilkupiętrowym budynkiem.

³⁰ Henkel, Schöne 1968, s. 148.

³¹ Tervarent 1958, s. 295-297, Chojecka 1965, z. 3, s. 59.

głównych przymiotów monarszych można zaliczyć *virtusheroica* i *virtusbellica*. Ich źródła zaś należy szukać w niedawnych osiągnięciach militarnych hetmana wielkiego koronnego. Wartości i idee, do których konsekwentnie nawiązywał dysponent królewski, znalazły odzwierciedlenie również i w przekazie innych dzieł sztuki. Warto wspomnieć w tym miejscu zwłaszcza o obrazie Jana Rejsnera pt. *Gloryfikacja cnót Jana III Sobieskiego* powstałym wkrótce po 1682 roku³². Podobizna Jana III Sobieskiego, zwycięskiego wodza i monarchy, została w tym wypadku upamiętniona nie *sensu stricto*, a w formie owalnego popiersia panującego *all'antica*: w wieńcu laurowym na skroniach oraz w lwiej skórze narzuconej na ramiona, znajdującego się w rękach postaci siedzącej na obłokach niebieskich – personifikacji Polonii. Medalion królewski uzupełniony o wstęgę z napisem: *GRATIA AUTEM DEI SUM* [id] *QUOD SUM* podtrzymują również dwa stojące poniżej putta. Kolejnym ważnym atrybutem, w który zaopatrzona została *Polonia*, jest róg obfitości, wskazujący na wszechstronny rozwój Rzeczypospolitej pod światłymi rządami Sobieskiego, a także symbolizujący hojność i łaskawość panującego okazywaną wobec wszystkich poddanych³³.

Zgodnie z przesłaniem obecnym na medalu Sobieski nie powinien obawiać się niepewnej przyszłości, gdyż posiadając tak pożądaną cnotę, skutecznie stawi czoło wszelkim niebezpieczeństwom. Bezpośrednie odniesienie do władzy monarszej stanowi natomiast korona spoczywająca na szczycie drzewa. Starożytni teoretycy i myśliciele (Arystoteles i Plutarch) twierdzili, że palma odznaczała się niezwykłą właściwością. Gałęzie drzewa bowiem, nawet przeciążone, nie ulegają złamaniu, a jednie odginają się i wyprostowują znów po odsunięciu ciężaru³⁴. Tak samo również i Jan III Sobieski, posiadający znakomite doświadczenie polityczne nabyte podczas służby najpierw w cha-

³² Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 160 MNW, Ruszczycówna 1982, s. 241-242, przyp. 67, Fijałkowski, Mielezko 1983, s. 135-136, kat. nr 17.

³³ Trzy kolejne postacie sportretowane na tle herkulesowych kolumn należy łączyć z talentami militarnych jakimi niewątpliwie odznaczał się władca na polu bitewnym. Uwiecznione obok *Polonii*, *Victoria* i *Militia* wyobrażone zostały pod postaciami dwóch nagich, młodych kobiet dzierżących dwa szale: niebieski i zielony oplecione wokół ich ciał oraz koronę, szyszak i wieniec laurowy. Trzecia ostatnia niewiasta, uosabiająca *virtusheroica* prowadzi przed majestat królewski amorka z wieńcem różanym oznaczającym miłość władcy do ojczyzny, poddanych a także ukochanej Marysieńki. Scena rozgrywa się w bliżej nieokreślonej przestrzeni i czasie. Napis widoczny na spodzie obrazu: „Od Reyznera/ oddany/ na S: Ian / z łazienek w [Jaworowie, J.G.R.]” wskazuje na najbardziej prawdopodobne miejsce pierwotnego przeznaczenia interesującego nas dzieła sztuki a więc rezydencję królewską w Jaworowie.

³⁴ Stahr 1990, s. 150.

rakterze chorążego potem zaś marszałka i hetmana wielkiego koronnego³⁵ na dworze ostatniego z Wazów Jana II Kazimierza oraz jego małżonki Ludwiki Marii, nie zostanie przygnieciony powinnościami wynikającymi z piastowanego przezeń urzędu. Maria Kazimiera zaś będzie wspomagać męża w codziennych obowiązkach, zapewniając jednocześnie wsparcie najbliższej osoby. Także i inne emblematy będące dziełami znakomitych twórców europejskich odwoływały się do wspomnianej idei³⁶.

Również i badając wcześniejszą spuściznę medalierską możemy wyodrębnić wiele przykładów dowodzących o ponadczasowej popularności uniwersalnych przedstawień. Odpowiednio zakorzenione drzewo palmowe uhonorowane koroną *clausa* znalazło się również na drugiej stronie szkockiej monety (o wartości 20 szylingów), z 1567 roku emitowanej na polecenie Marii I Stuart³⁷ (il. 6). Odczytanie zatartego napisu: *DAT[a] GLORIA VIRESP* sporządzonego na wstędze rozwieszanej na środku pnia umożliwia prawidłową interpretację intencji autora i dysponenta. Dla odpowiedniego wyeksponowania rzadkiego okazu roślinności zrezygnowano również z zastosowania jakiegokolwiek tła. Inskrypcja otokowa: *EXVRGAT DEVS INIMICIE DISSIPENT* uzależniała powodzenie wszelkich przedsięwzięć politycznych panującej od protekcji ze strony Boga³⁸.

³⁵ Urząd chorążego otrzymał Sobieski 25 maja 1656 roku po Aleksandrze Koniecpolskim w nagrodę za przejście do obozu królewskiego podczas potopu szwedzkiego i poparcie udzielone Janowi II Kazimierzowi i Ludwice Marii Gonzadze Dalsze zaszczyty były konsekwencją przyjętej postawy politycznej zakładającej bliską współpracę z Francją. Nominację na marszałka wielkiego koronnego pozyskał Sobieski 17 stycznia 1665 roku (oficjalna decyzja władcy zapadła wcześniej bo 8 stycznia br). Awans stał się możliwy dzięki wyrokowi infamii ciążyącym od 29 grudnia 1664 roku na Jerzym Sebastianie Lubomirskim (anulowanym 31 lipca 1666, jednak bez przywrócenia dawnych godności). Po śmierci Stefana Czarnieckiego 30 kwietnia 1665 roku Sobieskiemu powierzone zostaje hetmaństwo polne. Natomiast po zwycięskiej batalii pod Parkanami stoczony między 6 a 16 października 1667 i zgonie Stanisława Rewery Potockiego 5 lutego 1668 roku znakomity polski dowódca obejmuje funkcję hetmana wielkiego koronnego, por. Lulewicz, Rachuba (oprac.) 1994, s. 123.

³⁶ Wójcik 1983 Dorobek artystyczny i literacki wymienionych twórców i teoretyków nowożytnej emblematyki został szczegółowo opracowany przez XIX i XX-wiecznych historyków sztuki w następujących publikacjach, por. Wójcik 1983, Green 1872, s. 22-30, 24-35, Iversen 1961, s. 67-92, Tervarent 1967, 1, s. 162-171, Heckscher 1989, s. 121-150, Gaisser 1999, Tung 1989, s. 135-176.

³⁷ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Dr. Busso Peus Nachfolger”, (Frankfurt nad Menem), dnia 22 kwietnia 2010 roku (aukcja nr 400, kat. nr 1306). Data wybicia medalu 15-66 składa się dwóch części oddzielonych od siebie pniem drzewa. Zachowało się wiele egzemplarzy opisywanej monety o różnych nominałach, datowanych na latach sześćdziesiąte XVI wieku. W przypadku jednak rewersu numizmatu o wartości 1/3 ryala sporządzonego w 1565 roku na środku pnia palmy umieszczono podobiznę wspinającego się na szczyt drzewa zółwia, por. Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Numismatik Lanz München” (Monachium), dnia 12 grudnia 2011 (aukcja nr 15, kat. nr 897).

³⁸ Wybicie medalu zbiegło się z burzliwymi epizodami z lat 1566-1567 roku. Królowa oskarżana przez pierwszego małżonka (od 29 lipca 1565 roku) Henryka Stuarta, lorda Darnley o rozliczne

Motyw drzewa palmowego pojawił się również na rewersie żetonu Zygmunta III Wazy i Konstancji Austriaczki, emitowanego w 1626 roku³⁹ (il. 7). Najważniejsze akcesorium związane z władzą monarszą, które na medalu poświęconemu gloryfikacji Sobieskiego wieńczy koronę drzewa, na drugiej stronie dzieła medalierskiego upamiętniającego parę monarszą⁴⁰ znajduje się wraz z koroną *aperta* królewskiej małżonki oplecioną gałązkami oliwnymi (?) wewnątrz pnia palmy (na wysokości korony). Całość obiega dodatkowo dookoła wic laurowa w miejsce inskrypcji otokowej. Podobnie jak w przypadku rewersu medalu Sobieskiego prezentuje się natomiast wyobrażenie palmy z koroną na wierzchołku drzewa, odtworzone na awersie żetonu koronacyjnego Ludwiki Marii z 1646 roku⁴¹ (il. 8). Jedna z gałęzi drzewa obciążona jest kilkoma kamieniami. Ich symbolika powinna być rozpatrywana w kontekście przeszkód, którym muszą sprostać rządzący. Inskrypcję komentującą: *HAC SUFFULTA RESURGO* (na tym wsparta powstaję) należy przypisać nieskrywanym ambicjom polskiej królowej pragnącej odgrywać ważną rolę polityczną wbrew wszelkim przeciwnościom i przeszkodom.

---

zdrady i próbę degradacji poprzez pozbawienie większości uprawnień musiała zmagać się ze spiskiem w kręgach bliskich dworowi. Z konsekwentnego prowadzenia dotychczasowej polityki nie wycofała się monarchini również po otrzymaniu wiadomości o śmierci małżonka w nocy z 9 na 10 lutego 1567 roku w wyniku eksplozji zajmowanego przez siebie domu. O zorganizowanie rzekomego zamachu (wiarygodnych dowodów nigdy nie znaleziono) podejrzewano Jamesa Hepburn, 4 hrabiego Bothwell, kolejnego wybranka serca członkini dynastii Stuartów na tronie szkockim. Ostatecznie kolejny ślub odbył się w obrządku protestanckim, 15 maja 1567 roku w pałacu w Holyrood. Członkowie arystokracji szkockiej (katolicy i protestanci) z oburzeniem przyjęli nową inicjatywę matrymonialną monarchini. Posłuszeństwo wypowiedziało legalnej władczyni 26 reprezentantów najbardziej wpływowych rodów. Do spodziewanej konfrontacji między wojskami królewskimi i buntowników zgromadzonymi pod Cadberry Hill, 15 czerwca 1567 roku jednak nie doszło. Królowa wyraziwszy zgodę na pertraktację pokojową została przez powstańców porwana i osadzona na zamku w Loch Leven. W następstwie tragicznych wydarzeń spotęgowanych dodatkowo poronieniem dwóch bliźniąt Maria zdecydowała się abdykować na rzecz żyjącego syna pochodzącego z wcześniejszego związku z Henrykiem Stuartem, Jakuba, co uczyniła między 18 a 25 lipca 1567 roku, por. Bain 1900, II, s. 32-45, Donaldson 1974, s. 12-45, Wormald 1988, s. 45-67, Fraser 1994, s. 98-102, Bingham 1995, Greig 2004, s. 12-34, Guy 2004, s. 54-67, Weir 2008, s. 67-89.

³⁹ Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. VII-Md-198 MNK, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 21 listopada 1998 roku (kat. nr 1098), por. Raczyński 1838, poz. 275, Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 7528, Gumowski 1924, s. 88.

⁴⁰ Powtórny ożenek królewski Zygmunta III Wazy z Konstancją Austriaczką miał miejsce 11 grudnia 1605 roku w Krakowie.

⁴¹ Poznań, Muzeum Narodowe, nr inw. MNP GN E 860, Köhler 1729-1750, VII, poz. 30/26, Albertrandy 1805, rkps 44, s. 4, XX, *Album rycin medali i monet*, b.m.d.w., s. 87, Raczyński 1838, t. II, poz. 124, Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 1861, Gumowski 1939, s. 102, Stahr 1990, s. 150-151, kat. nr 58, Stahr 2008, s. 65, poz. 52, 53 (odmiana).

Skrzydlaty geniusz stojący w pobliżu drzewa palmowego i stanowiący kolejny istotny element rewersu medalu koronacyjnego poświęconego Sobieskiemu i jego małżonce odnosi się natomiast do najbardziej spopularyzowanej za pośrednictwem malarstwa, grafiki i medalierstwa królewskiej cnoty, męstwa⁴². *Virtusheroica*, zgodnie z naukami Arystotelesa, jako jedyna mogła zapewnić istocie ludzkiej nieśmiertelność, tak pożądaną zarówno w starożytności, jak i w epoce nowożytnej. Według Leona Albertiego⁴³, działającego w XVI wieku we Florencji, męstwo należy rozpatrywać w kategoriach dyscypliny moralnej oraz traktować jako dar, którym natura obdarzyła jedynie nieliczne, wyróżniające się jednostki. Ostateczny tryumf przeznaczony dla człowieka możliwy był jednak dzięki jego osobistemu zaangażowaniu i determinacji⁴⁴. Odmienne koncepcje osiągnięcia *virtusheroica* proponowali chrześcijańscy myśliciele. Jak podkreślał Erazm z Rotterdamu, jedyna droga prowadząca do cnoty, czyli prawdziwej chwały, jest trudna i ciernista, wymaga również wiele czasu i wyrzeczeń⁴⁵. Nagrodą za poświęcenie była natomiast

⁴² Podobiznę uskrzydłonego geniusza uwzględniono również na fasadzie ogrodowej rezydencji wilanowskiej. W tym wypadku jednak obecność antycznego głosiciela sławy czynów królewskich należy wiązać bezpośrednio z wątkami heraklejskimi. O powyższym świadczy zwłaszcza supraporta imitująca lwią skórę, pojawiająca się w tle. Jan III Sobieski zgodnie, bowiem z przepowiednią Sybilli, miał dzięki swym znakomitym osiągnięciom militarnym, politycznym i dyplomatycznym stać się nowym bohaterem na miarę Herkulesa. Warto nadmienić, iż artystyczne wyobrażenia żyjących w starożytności wieszczek zostały utrwalone na mozaikowych tondach wykonanych w rzymskim warsztacie Fabia Cristofariego a następnie wmurowanych w elewację ścian bocznych alkierzy ogrodowych pałacu w Wilanowie, por. Karpowicz 1969, s. 184-194, Fijałkowski 1983, s. 75-80, idem 2011, s. 79-112.

⁴³ Alberti Leon Battista (18 II 1404 w Genua – 25 IV 1472 Rzym) – wywodzący się z Włoch architekt, kartograf, filozof, muzyk. Kształcił się w szkole humanistycznej Gasparinusa z Bergamo w Padwie, studia odbywał w Bolonii na kierunku prawo (do 1428 roku). Równoległe jednak zdobywał wiedzę z zakresu muzyki, malarstwa, rzeźby. Począwszy od 1430 roku sekretarz patriarchy Akwilei z siedzibą w Grado Biagio Molina. Następnie abbreviator (sekretarz w kancelarii papieskiej) (od 1431 roku aż do śmierci) oraz rektor kościoła San Martino w Gangalandi (od 1432 roku). Uczestnik obrad soboru florenckiego (w latach 1438-1439) Autor licznych prac z zakresu historii sztuki np. *De pictura* (1435) oraz architektury *De re aedificatoria libridecem* (1450). Twórca najświetniejszych florenckich budowli: pałacu Rucellai (1439-1442), fasady kościoła Santa Maria Novella (1460) oraz absydy kościoła San Martino w Gangalandi (pomiędzy 1431-1472) czy kościoła Santa Colomba w Rimini (1450-1468), por. Grafton 2003, Ponte 1981.

⁴⁴ Renesansowi teoretycy zakładali potrzebę nieustannego rozwoju umysłowego i fizycznego człowieka, który dzięki uporowi i determinacji dążył do osiągnięcia wyznaczonego przez siebie ideału. Nic dziwnego, więc, iż podobizna geniusza wspinającego się na szczyt obelisku stanowiła dobrą ilustrację dla propagowanych w XVI i XVII wieku wartości, por. Karpowicz 1969, s. 18.

⁴⁵ Zgodnie z przekonaniem XVII-wiecznych myślicieli chrześcijańskich m.in. Erazma Rotterdamu opowieści zaczerpnięte z grecko-rzymskich mitów oraz literatury klasycznej powinny być wykorzystywane do wyjaśniania za ich pośrednictwem ważnych prawd wiary czy wartości chrześcijańskich, por. Meisinger 1942, s. 13-35, Faludy 1970, s. 51-69, Becker 2001, s. 47-54, Wedel 2003, s. 42-57, Zeller 2006, s. 17-28, Lehmkuhl 2008, s. 23-50.

wieczna sława przynależna rycerzowi Chrystusowemu (chrześcijańskiemu). Do powyższego ideału, prócz Sobieskiego, z powodzeniem nawiązywali za pośrednictwem ikonografii również Zygmunt III Waza i jego synowie. Nową renesansową wykładnię nierozzerwalnych związków między cnotą a sławą sformułował Petrarca. Dla lepszego zobrazowania wyłożonych idei posłużył się XIV-wieczny pisarz działający na terenie Italii postacią Herkulesa. Antyczny bohater, wykonując zadania zlecone przez Zeusa, niejednokrotnie przekraczające możliwości zwykłego człowieka, zyskał szacunek wśród potomnych. W przypadku Jana III środkiem umożliwiającym osiągnięcie szczytów stała się godna naśladowania postawa podczas bitwy. Powyższy pogląd znalazł odzwierciedlenie we współczesnej literaturze europejskiej. Warto przytoczyć w tym miejscu przetłumaczoną na język polski opinię XVII-wiecznego pisarza francuskiego Antoine'a Gombauda (Chevaliera de Mère) wyrażoną w pracy pt. *Discours de l'honnteté, de l'eloquence et de l'entretien...* wydanej w Paryżu w 1700 roku (po śmierci autora):

chwale przynoszą rzeczy trudne i trudnych zadań podejmujemy się dla niej. Dlatego na wojnie nie szuka się łatwiejszych dróg do zwycięstwa jak na przykład przez zaskoczenie wroga nocą, lecz dróg trudniejszych, żeby nie trzeba było się czerwieńić ze zbyt łatwego zwycięstwa⁴⁶.

Bardziej czytelne podobieństwa do literackiej wizji świata zaprezentowanej przez XVI- i XVII-wiecznych pisarzy i myślicieli chrześcijańskich zajmujących się interesującą nas problematyką znajdujemy na rewersach medali dedykowanych Janowi Dantyszkowi z 1531 roku (z inskrypcją: *VIRTUS*⁴⁷), autorstwa Chritopha Weiditza, oraz Władysławowi Wazie, pochodzących z 1624 roku i lat dwudziestych XVII wieku⁴⁸, autorstwa Alessandra Abodina

⁴⁶ Cyt. za Ossowska 1973, s. 137. Postępujący rozwój techniczny w dziedzinie wojskowości, pojawienie się nowych rodzajów broni, większa doniosłość artylerii oraz innowacje w zakresie dowodzenia, strategii i taktyki nie zmieniły od razu obowiązujących poglądów dotyczących prowadzenia działań wojennych rozpowszechnianych m.in. za pośrednictwem kompendiów naukowych, autorstwa najwybitniejszych znawców tematyki. Podobnie jak w średniowieczu wciąż podkreślano konieczność osobistego udziału monarchy podczas bitwy w celu podtrzymywania na duchu własnych żołnierzy, w końcu nieopuszczania podkomendnych w razie niebezpieczeństwa i walki wraz z nimi do ostatecznego zwycięstwa lub klęski, por. Parker 2008, s. 6-56.

⁴⁷ Na rewersie medalu Jana Dantyszka medalier odwzorował nie obelisk a skalistą górę, na której wierzchołku uwiecznił inskrypcję *VIRTUS*, zamiast monogramu *IHS*. Na kompozycji artystycznej brakuje również postaci Geniusza Sławy, por. Simonis 1900, s. 56, Kieszkowski 1919, s. 97-111, Stahr 1990, s. 94-110.

⁴⁸ Poznań, Muzeum Narodowe, nr inw. MNP GN E 856 (medal królewiczowski, autorstwa Alessandro Abodino lub Abondi), Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16002 NPO (medal, królewiczowski, autorstwa nieznanego medaliera), Köhler 1729-1750, poz. 42/19, Albertrandy 1805, rkps 37, s. 2-3, I, *Album rycinmedali i monet...*, b.m.d.w., s. 64-65, Raczyński 1838, poz. 72,

(Abondi)⁴⁹ i nieznanego medaliera⁵⁰ (il. 9, 10). Również i w tym wypadku inicjatywa dysponenta królewskiego nie stanowiła istotnej nowości w medalierstwie polskim. Powyższe zabiegi propagandowe należy zaliczyć do repertuaru symboli obowiązkowych i powszechnie stosowanych w nowożytnej Europie. Powoływanie się przez dysponenta na wartości akceptowalne przez większość odbiorców, którzy na ich podstawie kreślili obraz idealnego panującego, jest jak najbardziej uzasadnione.

Do tematyki związanej z trudami sprawowania władzy królewskiej nawiązywała także oficjalna propaganda dworska Jana III Sobieskiego w realizacji zupełnie innych przedsięwzięć na polu architektury. Podobne wyobrazenie pojawiło się również na elewacji frontowej pałacu wilanowskiego⁵¹. Stefan Szwaner (Schwaner) w trzech niszach, trójjarkadowej galerii południowej, która wraz z czterokolumnowym portykiem stanowiła oficjalne wejście do prywatnych apartamentów należących do króla stworzył składającą się z trzech części kompozycję sztukatorską przedstawiającą triumf polskiego

73, Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 1731, 1732, Gumowski 1939, s. 2, 5, Stahr 1990, s. 96-97, 100-102, kat. nr 33, 34.

⁴⁹ Abodino (Abondi) Allesandro (ok. 1570 - VIII 1648 w Monachium) - wywodzący się z Włoch, medalier, mistrz sztuki medalierskiej, uczeń własnego ojca Antonia Abodino, aktywny w Wiedniu, Pradze (od 1606 roku), Norymberdze (od 1614 roku), Monachium (od 1619 roku), Wiedniu (w latach 1628-1631), Augsburgu (od 1635 roku), wykonujący samodzielne prace medalierskie od 1595 roku (najpewniej zbliżona data nadania tytułu mistrza). Autor płaskorzeźbionych kompozycji o tematyce religijnej m.in. piety monachijskiej, (1632) oraz licznych medali portretowych m.in. z wizerunkiem Zygmunta III i Władysława IV (jedenaście odmian) oraz kupca Johanna Manlicha (1635) por. Strzałkowski 1982, s. 21.

⁵⁰ Poznań, Muzeum Narodowe, nr inw. MNP GN E 15 (medal królewski, autorstwa nieznanego medaliera), Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. MNW 115995 (medal królewski, autorstwa Jana Engelhardta), Wiedeń, Kunsthistorisches Museum, nr inw. 10797 bB (medal królewski, przypisywany nieokreślonemu medalierowi, złotnikowi), Albertrandy, 1805, rkps 38, s. 4, V, Album rycin medali i monet..., s. 67, Raczyński 1838, poz. 108, Hutten-Czapski 1871-1916, poz. 1735, 1738, Beyer 1857, s. 71, Zieliński 1900, s. 144, Gumowski 1939, s. 8, 10, Stahr 1990, s. 101-110, kat. nr 37, 38, 39, Stahr 2008, s. 51, poz. 37, Dutkowski 2015, s. 402, poz. 155 (egzemplarz złoty). Na medalach królewiczowskich i królewskich należących do najstarszego syna Zygmunta III Wazy wielokrotnie powtarza się motyw obelisku zwieńczonego monogramem *IHS*, na którego szczyt wspina się Geniusz Sławy. Opcjonalnie skrzydlaty młodzieniec wyposażony w gałązkę lub wieniec laurowy oraz insygnia królewskie stoi obok obelisku. Nie ulega wątpliwości, iż postać powyższą należy utożsamiać z Władysławem Zygmuntem. Sebastian Dadler, twórca jednego z późniejszych medali władysławowskich (z ok. 1639 roku), w pełni świadomy istniejących korelacji obok monumentu w formie wydłużonej piramidy umieścił podobiznę królewską (w kompletnej zbioru płytowej) z wieniec laurowym na głowie i gałązką pochodzącą z podobnego drzewa zlokalizowaną w lewym ręku.

⁵¹ Karpowicz 1969, s. 184-194, idem 2011, s. 13-14, Fijałkowski 1983, s. 43-78, idem 2011, s. 79-112.

monarchy odbywający się w fantastycznych realiach⁵² (il. 11)⁵³. Kompozycja powstała najpewniej pomiędzy 1686 a 1694 rokiem⁵⁴. Najbardziej interesująca nas scena wypełnia pole archiwolty widocznej po lewej stronie. Autor upamiętnił moment zbierania przez putta gałęzi palmowych i laurowych przeznaczonych na dekorację jednowłotowej budowli triumfalnej, urozmaiconej parą kolumn doryckich, którą możemy porównywać z kompozycją medalierską. O ile jednak na awersie medalu bitego z okazji koronacji Sobieskiego geniusz sławy jedynie opiera się o palmę, o tyle na płaskorzeźbie autorstwa Szwanera (Schwanera)⁵⁵ chłopiec symbolizujący analogiczne wartości i ideały został ukazany podczas wspinaczki na koronę drzewa po gałązki. Pozostałe putta pomagają pierwszemu, zrywają gałęzie z sąsiedniego drzewa

⁵² Fijałkowski 2011, s. 79-112. Triumfalne łuki rzymskie (*Arcus Divorum*) wznoszono w przeszłości nie tylko dla upamiętniania godnych czci i uznania osiągnięć panującego i jego małżonki, lecz również deifikacji pary monarszej, por. Zaho 2004, s. 18-37.

⁵³ Na środkowej archiwolcie utrwalono m.in. uroczysty przejazd Jana III (w płaszczu, zbroi antycznej i fartuszku złożonym z pasków *cingulum*) na dwukołowym rydwanie ciągniętym przez cztery rumaki, asystowane przez dwa putta z gałązkami palmowymi. Stojąca na wolicie za plecami Sobieskiego personifikacja *Victorii* – niewiasta w długiej szacie z krótkimi obszernymi rękawami nobilituje skronie monarchy, wieńcem laurowym. Unoszący się w powietrzu geniusz dzierży zaś w dłoniach werset Eneidy Wergiliusza: *SIC ARDENS EVEXIT AD AETHERA*, którego lektura pozwala na identyfikację monarchy z Herkulesem. Oznaką nie tyle realnej władzy piastowanej nad poddanymi, ile splendoru i pochodzenia wybitnej osobistości pozostaje ściskana przez Sobieskiego w prawym ręku laska, zakończona złożoną gałąką przypominająca podobne akcesoria występujące w ikonografii antycznej i cesarskiej. Potwierdzeniem właściwej interpretacji postaci królewskiej z triumfotorem może być zaś znak herbowy Sobieskich, znajdujący się w rękach dwóch innych puttów (powyżej zaprzęgu). W niszy na prawo Szwaner (Schwaner) odtworzył moment przechodzenia przez zachowaną do dziś główną bramę wjazdową do rezydencji wilanowskiej (z wyeksponowaną jedynie częściowo statuą personifikacji *Paxu* – niewiasty stojącej na postumencie i posiadającej gałązkę palmową), jeńców tureckich (w turbanach i długich szatach z szerokimi rękawami), pilnowanych przez żołnierzy królewskich (w modelowanych zbrojach antycznych, hełmach z pióropuszcami lub bez oraz przepaskach) niosących zdobyczne *signa militaria*. Po prawej stronie oglądający dostrzeże także fragmenty antycznej budowli (bazę kanelowanej kolumny i gzyms).

⁵⁴ Fijałkowski 2011, s. 12-13.

⁵⁵ Szwaner (Schwaner) Stefan (Stephan) (nieustalona data i miejsce urodzenia i śmierci) – rysownik, projektant, rzeźbiarz, reprezentant nurtu gallickiego w rzeźbie warszawskiej, znawca rzeźby flamandzkiej i holenderskiej, naśladowca dzieł Artusa Quellinusa st. i Bartholomeusa Eggersa, pracujący pomiędzy 1681 (pierwsza wzmianka o Szwanerze pojawia się w liście Augustyna Wincentego Loccego do Jana III Sobieskiego datowanym na 12 września 1681 roku) a 1692 rokiem nad programem rzeźbiarskim fasady rezydencji w Wilanowie oraz głównej bramy wjazdowej na dziedzińiec pałacowy. Autor licznych rzeźb m.in. płaskorzeźbionych kompozycji wyobrażających największe zwycięstwa militarne Jana III Sobieskiego, *Wyprawa na czambuły tatarskie*, pomiędzy 5 a 14 października 1672 roku, *Bitwa pod Chocimiem*, *Bitwa pod Lesienicami*, 24 sierpnia 1675 roku, *Elekcja*, 21 maja 1674 roku, *Wjazd koronacyjny w Krakowie*, 30 stycznia 1676 roku, *Pokój w Żurawnie*, 17 października 1676 roku, *Bitwa pod Wiedniem*, 12 września 1683 roku i *Bitwa pod Parkanami*, 9 października 1683 roku, wykonanych ok. 1686 roku, por. Wardzyński 2014, s. 431-433.

laurowego bądź ozdabiają wzmiankowaną bramę triumfalną. Opisywane przykłady rzeźby nie mogły stanowić inspiracji dla twórcy medalu, świadczą jednak o wzajemnym przenikaniu się i twórczym wykorzystywaniu uniwersalnych wzorców przez kolejne lata na zlecenie tego samego dysponenta.

3. PODSUMOWANIE

Medalier, pragnąc z jednej strony nawiązać do aktualnych wydarzeń rozgrywających się w Krakowie, z drugiej zaś upamiętnić rozpoczynające się zgodne rządy Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery, przynoszące obywatelom Rzeczypospolitej korzyści (owoce), posłużył się wyobrażeniami dobrze znanymi z XVII-wiecznych kompendiów emblematycznych oraz XVI- i XVII-wiecznych monet i medali – palmą i geniuszem sławy. Tematyka nie wszystkich z omówionych rycin podporządkowana była jednak bezpośrednio problematyce sprawowania władzy. W przypadku okazu śródziemnomorskiej roślinności, jaką była palma, można mówić o różnorodności znaczeń w zależności od dodatkowych elementów stanowiących tło kompozycji. Opisywany medal świadczy o tym, że nie tylko autorzy nowożytnych emblematów wykorzystywali wtórnie powyższy symbol, pragnąc zwrócić uwagę odbiorcy na konkretne wartości. Podobnie postąpił również Jan Höhn (Hoehn) mł., umieszczając na pniu drzewa obok korony *clausa* inicjały pary królewskiej, zaś w charakterze tła odtwarzając wiernie panoramę dawnej stolicy Rzeczypospolitej – Krakowa. Powyższą kompilację bez wątpienia należy uznać za udaną pod względem artystycznym. Występujący na rewersie geniusz sławy miał natomiast przypominać bezpośrednio o osiągnięciach militarnych chrześcijańskiego dowódcy Sobieskiego w zmaganiach z muzułmańskimi Turkami, które zapewniły hetmanowi wielkiemu koronnemu koronę (uwiecznioną na szczycie drzewa). Tym samym twórca nawiązał do jeszcze jednej symboliki związanej nie tyle z samym drzewem palmowym, ile z jego liśćmi od czasów starożytnych oznaczających zwycięstwo, w tym wypadku nie tylko nad wrogiem, lecz również i na polu elekcyjnym. Unoszące się nad panoramą Krakowa słońce rzucające na palmę promienie należy utożsamiać z działalnością Opatrzności Bożej sprzyjającej wszelkim poczynaniom władcy elekta i jego małżonki.

Upamiętnione na awersie wizerunki Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery *all'antica*, podobnie jak portrety pary królewskiej na innych królewskich medalach bitych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, odzwiercie-

dlało natomiast cele monarszej propagandy oraz umożliwiało oglądającemu poznanie wyglądu głównych bohaterów kompozycji na odwrocie. Królowi, któremu zależało szczególnie na stałym podkreśleniu własnych przymiotów i talentów wojskowych (naramiennik w kształcie głowy lwa lub maskarona, wieniec laurowy) i zaprezentowaniu własnej osoby na równi z innymi znakomitymi europejskim osobistościami (suwerennymi królami i cesarzami), powyższy sposób prezentacji z pewnością musiał odpowiadać – podobnie jak jego małżonce, ukazanej jednak na pierwszej stronie we współczesnej fryzurze i ubiorze wraz dodatkami (perłami).

**MEDAL COMMEMORATING ROYAL CORONATION OF
JAN III SOBIESKI AND MARIA KAZIMIERA IN CRACOW,
ISSUED IN 1676. ICONOGRAPHIC REMARKS**

Summary

The author of the article discusses in depth ten works of art (prints, numismatic pieces, sculptures) which demonstrate iconographic consistency with the obverse or reverse of the said medal. As the author argues, the medallionist sought both to reflect current events in Cracow and commemorate the beginning of the propitious reign of Jan III Sobieski and Maria Kazimiera, which would benefit the people of the Commonwealth (bear fruits), which is why he used well-known representations from 17th-century compendia of emblems as well as 16th- and 17th-century coinage and medals. This study relies on the classic iconographic-iconological analysis, consisting in presentation of the main artefact, i.e. the numismatic piece dedicated entirely or only in part to the Polish ruler, and then discussing auxiliary material – selected graphic works, other numismatic items, or sculptures which display similarities with the principal object of consideration. This mode of analysis, though it may seem anachronic, enables one to maintain correct chronology and division into disciplines of art, not to mention thorough assessment of the artistic agenda of the period relic, which was not designed exclusively to extol Jan III Sobieski.

Il. 1. Medal pamiątkowy z okazji koronacji pary królewskiej Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery Sobieskiej z uwzględnionymi podobiznami panujących (na awersie) i wyobrażeniem palmy (na rewersie), emitowany z inicjatywy władz miejskich Krakowa (?), Jan Höhn (Hoehn) mł., Gdańsk, 1676, srebro złożone (srebro), śr. 47 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „CoinGalleries Sale”, (Oyster Bay), dnia 20 października 2010 roku (kat. nr3187)[online]. ACSearch [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://www.acsearch.info/search.html?id=870078>>.

Il. 2. Emblemat przedstawiający drzewo z kategorii liściastych, upowszechniony dzięki publikacji Juana de Horozco y Covarrubia, reprodukcja za: J. Horozco y Covarrubia, Emblemas Morales de Don Iuan de Horozco Covarruias..., Saragossa, 1604, ks. 2, s. 29 [online]. Hathi Trust [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiuo.ark:/13960/t7vm4wp98;view=1up;seq=291>>.

Il. 3. Emblemat przypominający pod względem sportretowanej obok palmy postaci młodzińca (putta) kompozycję awersu medalu, autorstwa Höhna (Hoehna) mł. z 1676 roku, opublikowany w zbiorze Andrea Aliciati (Alciatus), reprodukcja za: A. Aliciati, *Emblemata*, Wenecja, 1548, s. 39 [online]. Hathi Trust [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=gri.ark:/13960/t7hq49g1m;view=1up;seq=43>>.

Il. 4. Emblemat z wyobrażeniem samotnej palmy uwiecznionej na skraju cypla stanowiącego brzeg nieznanego akwenu, zamieszczony pracy Jacoba Typotiusa, reprodukcja za J. Typotius, *Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum*, Praga 1601-1603, ks. III, s. 95-96.

Il. 5. Emblemat z uwiecznionymi geniuszem sławy i palmą, dołączony do zbioru Otto van Veena, reprodukcja za: O van Veen, *Emblemata aliquot selectiora amatoria*, Amsterdam 1618, s. 34 [online]. Emblemas [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://emblems.let.uu.nl/static/images/va1618/pictura/OV0052.jpg>>.

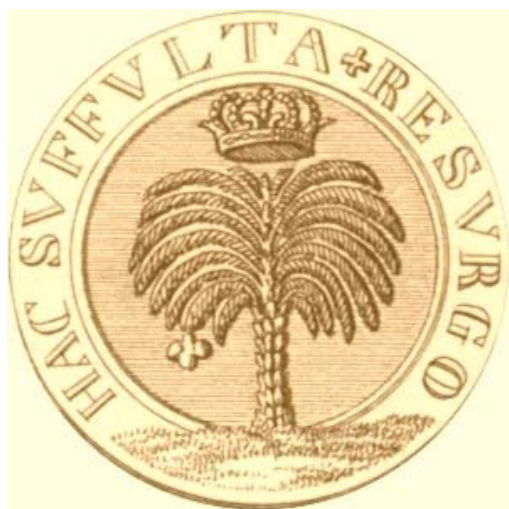

II. 6. Moneta (20 szylingów) dedykowana królowej Marii I Stuart, na której rewersie przypomniano wyobrażenie palmy, powstała na zlecenie dysponenta królewskiego, nieznanego pracownika mennicy, Anglia, 1567, śr. 45 mm, bita. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium „Dr. BussoPeusNachfolger”, (Frankfurt nad Menem), dnia 22 kwietnia 2010 roku (aukcja nr 400, kat. nr1306)[online]. ACSearch [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie:<<http://www.acsearch.info/search.html?id=768406>>.

II. 7. Medal na cześć Zygmunta III i Konstancji Austriaczki zawierający przedstawienie emblematyczne drzewa palmowego wraz z koronami *clausa* i *aperta* wewnątrz pnia palmy (nad korzeniami), bity z inicjatywy dysponenta królewskiego, nieokreślony medalier, 1626, złoto, śr. 26 mm. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 21 listopada 1998 roku (kat. nr 1098) [online]. WCN [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://wcn.pl/auctions/16/1098>>.

Il. 8. Medal zawierający podobiznę palmy, emitowany na polecenie Ludwiki Marii Gonzagi, nieznanymi medalier, 1646, mennica bydgoska, srebro, śr. 28 mm, bity, reprodukcja za: E. Raczyński, Gabinet medalów polskich, Wrocław, 1838, II, poz. 124 [online]. Gabinet Medalów [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://gabinetmedalow.m4n.pl/data.php?data=124>>.

Il. 9. Medal królewiczowski Władysława Kazimierza Wazy z portretem w popiersiu (na awersie) oraz wyobrażeniem geniusza wspinającego się na szczyt obelisku (na rewersie), emitowany na zlecenie dysponenta królewskiego, Alessandro Abodino (Abondi), Wiedeń, 1624, srebro (złoto), wym. 45 x 35 mm, reprodukcja za: E. Raczyński, Gabinet medalów polskich, Wrocław 1838, II, poz. 72 [online]. Gabinet Medalów [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://gabinetmedalow.m4n.pl/data.php?data=72>>.

Il. 10. Medal królewski Władysława IV Wazy z uwzględnionym wizerunkiem władcy w popiersiu (na awersie) oraz artystyczną podobizną geniusza podążającego na szczyt obelisku (na rewersie), powstały z inicjatywy dysponenta królewskiego, nieokreślony medalier, brak daty, srebro (złoto), śr. 39 mm, reprodukcja za: E. Raczyński, Gabinet medalów polskich, Wrocław 1838, II, poz. 73 [online]. Gabinet Medalów [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <<http://gabinetmedalow.m4n.pl/data.php?data=73>>.

Il. 11. Trzyczęściowa kompozycja sztukatorska ukazująca triumf polskiego monarchy (uroczysty przejazd Jana III Sobieskiego rydwanem, pochód pokonanych żołnierzy tureckich w pobliżu bramy wjazdowej do pałacu wilanowskiego, scenę zbierania przez putta gałązek palmowych na chwałę zwycięzcy), Stefan Szwaner (Schwaner), 1686-1694, stiuk (gips), Warszawa (Wilanów), Pałac Królewski, por. M. Karpowicz, Co mają nam do powiedzenia fasady Wilanowa, Warszawa 2011, s. 13-14 [online]. Pałac Wilanów [dostęp: 2017-02-26]. Dostępny w Internecie: <http://www.wilanowpalac.pl/sobiesciana/putta_rwace_galazki_laru_i_palmy_przygotowania_do_triumfu_jana_iii_sobiesciana.html>.

Bibliografia

Źródła (do 1800 roku):

- Alciati A. 1548, *Emblemata Andreae Alciati, iurisconsulticlarissimi*, Wenecja (Rzym, Biblioteka Hertziana, sygn. BHR: Ha 550-1480/a raro B.).
- Horozco y Covarrubia J. 1604, *Emblemasmorales de Don Iuan de Horozco Covarruuias...*, Saragossa (Illinois, Uniwersytet w Illinois, sygn. 1: A-L8; 2-3: A-2E8.).
- Neugebauer S. 1619, *Selectorum Symbolorum Heroicorum Centuria Gemina. Enotata Atque enodata a Salomone Neugebauero a Cadano*, Frankfurt-Jenna (Wolfenbüttel, Bibliothekaim. Augusta Herzoga, sygn. VD17 23:274340U.).
- Typotius J. 1601-1603, *Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum*, Praga (Illinois, Uniwersytet Illinois, sygn. 1: A-L M; 2: pi B-Q [R]; 3: pi B-R S-T.).
- Veen O. 1618, *Emblemata aliquot selectioraamatoria*, Amsterdam (Heidelberg, Biblioteka Palatina, sygn. G507/G508.).

Opracowania i źródła (po 1800 roku):

- Albertrand J.Ch. 1805, *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzplitej i szesnastu pierwszych cesarzów zbioru ś. p. Stanisława Augusta króla polskiego postrzeżone i krótkim wykładem objaśnione przez JX. Jana Albertrandego, prezesa Towarzystwa Warszawskiego, czytane na posiedzeniu publicznem*, Warszawa.
- Album rycin medali i monet z płyt przygotowanych do dzieła x. Biskupa Jana Albertrandego w latach 1822-1828 znajdujących się obecnie w Akademii Sztuk w Petersburgu, b.m. d.w.
- Bain J. 1900, *Calendar of the state papers relating to Scotland and Mary, Queen of Scots, 1547-1603: preserved in the Public Record Office, Edynburg*.
- Bartynowski W. b.d.w. [XIX/XX], *Teki Bartynowskiego*, b.m.w.
- Becker R. 2001, *Erasmus von Rotterdam – der Makel seiner Geburt*, R. Mokroschi H. Merkel (red.), *Humanismus und Reformation. Historische, theologische und pädagogische Beiträge-zu deren Wechselwirkung*, Munster, s. 47-54.
- Bentkowski F. 1830, *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem lat ułożony*, Warszawa.
- Beyer K. 1857, *Gabinet medalów polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą. Dopelnienie dzieła Edwarda hr Raczyńskiego*, Warszawa.
- Białkowski A., Tarka E., Suchodolski S., Wdowiszewski Z. (red.) 1974, *Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, Warszawa.
- Białłowicz-Krygierowa Z., Warkoczewska M. (red.) 1982, *Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Katalog wystawy*, Poznań.
- Bingham C.D. 1995, *A Life of Henry Stuart, Lord Darnley. Consort of Mary Queen of Scots*, Londyn.
- Chelmiński S. 1904, *Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski, Szarawka (Russland). Münzen und Medaillen von Polen und sonstige auf Polenbezügliche Gepräge; die öffentliche Auction findetstatt: Montag, den 25. April 1904 und folgende Tage, München*.
- Chojecka E. 1965, *Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI-XVII wieku*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, XCV, 3, s. 59-67.
- Chrościcki J. 1970, *Barokowa architektura okazjonalna*, J. Pelc (red.), *Wiek XVII, Kontreformacja-barok*, Wrocław, s. 229-254.
- Coyer G. 1852, *Historia Jana Sobieskiego Króla Polskiego*, Wilno.
- Cuscito G. 2012, *Andrea Alciato, S. Heid, M. Dennert* (red.), *Personenlexikon zur Christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16 bis zum 21 Jahrhundert*, Regensburg, 1, s. 58 f.

- Czołowski A. 1930, Ikonografia wojenna Jana III, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, II, 2, s. 265-266.
- Donaldson G. 1974, *Mary, Queen of Scots*, Londyn.
- Drecka W. 1967, Portrety osobistości polskich znajdujące się w pokojach i w galerii pałacu w Wilanowie. Katalog, Warszawa.
- Dutkowski J. 2015, *Złoto czasów dynastii Wazów*, Gdańsk.
- Faludy G. 1970, *Erasmus von Rotterdam*, Frankfurt.
- Fijałkowski W., Mielezko J. (red.) 1983, Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej, Warszawa.
- Fijałkowski W. 1983, *Rezydencja Króla zwycięscy*, Warszawa.
- Fijałkowski W. 2011, *Vademecum Wilanowa*, Warszawa.
- Franaszek A., Kuczman K. (red.) 1990, *Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, Kraków.
- Fraser A. 1994, *Mary Queen of Scots*, London.
- Gaisser J. 1999, *Pierio Valeriano on the ill fortune of learned men: a Renaissance humanist and his world*, Michigan.
- Gieysztor A., Suchodolska E. (red.) 1983, *Rzeczpospolita w dobie Jana III*. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej, Warszawa.
- Górska M. 2013, Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego, D. Walawender-Musz (red.), *Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, Warszawa, s. 77-80.
- Gradowska A. 1967, Przyczynek do ikonografii rodziny Sobieskich, *Biuletyn Historii Sztuki*, 29, 1, s. 64-71.
- Grafton A. 2003, *Leon Battista Alberti: Un geniouniversale*, Laterza, Roma-Bari.
- Green H. 1872, *Andrea Alciati and his books of emblems a biographical and bibliographical study*, Londyn.
- Greig E. F. 2004, Stewart, Henry, duke of Albany [Lord Darnley] (1545/6–1567), H. Colin, G. Matthew (red.), *Oxford Dictionary of National Biography: from the earliest times to the year 2000*, Oksford, s. 12-34.
- Gumowski M. 1924, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*, X, s. 62-75.
- Gumowski M. 1928, *Gdańska sztuka medaljerska*, S. Kutrzeba (red.), Gdańsk. *Przeszłość i teraźniejszość*, Lwów, s. 7-40.
- Gumowski M. 1939, *Medale Władysława IV*, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*, XX, s. 102-110.
- Guy J. 2004, *My Heart is my Own. The Life of Mary Queen of Scots*, Londyn.
- Heckscher W. 1989, *The Princeton Alciati companion: a glossary of neo-Latin words and phrases used by Andrea Alciati and the emblem book writers of his time, including a bibliography of secondary sources relevant to the study of Alciati's emblems*, Nowy Jork.
- Henkel A., Schöne A. 1968, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI und XVII Jahrhunderts*, Metzler-Stuttgart.
- Hutten-Czapski E. 1871-1916, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I-V, St. Petersburg-Kraków.
- Iversen E. 1961, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition*, Kopenhaga.
- Iwanoyko E. 1985, Godfryd Peschwitz – emblematyk gdański drugiej połowy XVII wieku, *Rocznik Historii Sztuki*, XV, s. 231-246.
- Kamiński Cz., Kowalczyk W. 1969, *Medale i medaliony polskie i związane z Polską*. Katalog wystawy, Warszawa.
- Karpowicz M. 1969, *Rozważania nad treściami ideowymi Wilanowa za Jana III*, M. Witwińska (red.), *Treści dzieła sztuki. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Gdańsk (grudzień 1966), Warszawa, s. 184-194.

- Kieszkowski J. 1919, Medale Dantyszka, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*, VIII, s. 97-111.
- Köhler J.D. 1729-1750, *Wöchentlichherausgegebene historische Münz-Belustigung: darinnen Thaler, Ducaten, Schaustücken, Klippen und andere Gold- und Silber-Münzen: nebst einer Vorrede von Joh. Luckii Sylloge Numismatum*, 1-22, Norymberga.
- Komaszyński M. 1983, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641-1716*, Warszawa.
- Lehmkuhl J. 2008, *Erasmus – Niccolò Machiavelli. Zweieinzigegen die Dummheit*, Würzburg.
- Lulewicz H., Rachuba A. (oprac.) 1994, *Urzędnicy centralni i dygnitarze Polski XIV-XVIII wieku: spisy*, Kórnik.
- Matwijowski K. 1984, Czy Sobieski zamierzał przeprowadzić absolutystyczny zamach stanu?, K. Matwijowski (red.), *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, Wrocław, s. 113-116.
- Meissinger K.A. 1942, *Erasmus von Rotterdam*, Wiedeń.
- Müller-Hofstede J. 1957, *Zum Werke des Otto van Veen 1590-1600*, *Bulletin Musées Royaux des Beaux-Arts*, 6, s. 127-174.
- Ossowska M. 1973, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa.
- Parker G. 2008, *Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych*, Warszawa.
- Ponte G. 1981, *Leon Battista Alberti: Umanista e scrittore*, Tilgher, Genova.
- Raczyński E. 1838, *Gabinet medalów polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą począwszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1513-1696)*, I-II, Wrocław, 1838.
- Rollos J.J. 2016, In *Laudes Ioannis Sobiescii*. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa, przekł. B. Milewska-Ważbińska, przekł. B. Milewska-Ważbińska, M. Górka, Warszawa.
- Różek M. 1972, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków.
- Ruszczyćówna J. 1982, *Ikonografia Jana III Sobieskiego*. Wybrane zagadnienia, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, XXVI, s. 309-333.
- Simonis J. 1900, *L'art du médalleur en Belgique*, 1-2, Bruksela.
- Stahr M. 1990, *Medale Wazów w Polsce (1587-1668)*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Stahr M. 2008, *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku*, Poznań.
- Strzałkowski J. 1982, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508-1965)*, Warszawa.
- Szwagrzyk J. 1971, *Moneta, medal, order*, Wrocław.
- Tervarent de G. 1958, *Attributs et symboles dans l'art profane 1450-1600: dictionnaire d'un langage perdu*, Genewa.
- Mieleszko J. (red.) 1996, *Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696-1996*, Warszawa.
- Tung M. 1989, *Towards a new Census of Alciati's Editions*, *Emblematica*, 4, s. 135-176.
- Wardzyński M. 2014, *Szwaner (Schwaner)*, zapewne Stefan (Stephan) (2. poł. XVII w.), rzeźbiarz, J. Daranowska-Lukaszewska (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, XLIX/3, 202, s. 431-433.
- Wedel Ch. 2003, *Erasmus von Rotterdam. Anwalteinesneuezeitlichen Christentums*, Münster.
- Weir A. 2008, *Mary, Queen of Scots and the Murder of Lord Darnley*, Londyn.
- Widacka H. 1987, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa.
- Widacka H. 2002, *Grafika portretowa Marii Kazimiery z XVII-XVIII wieku*, *Studia Wilanowskie*, 13, s. 7-25.
- Widacka H. 2010, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa.
- Wormald J. 1988, *Mary Queen of Scots: politics, passion and a kingdom lost*, London.
- Wójcik Z. 1983, *Jan III Sobieski*, Warszawa.
- Zaho M.A. 2004, *Imago Triumphalis. The Function and Significance of Triumphal Imagery for Renaissance Italian Rulers*, Nowy Jork.

- Zeller S. 2006, Der Humanist Erasmus von Rotterdam (1469–1536) und sein Verhältnis zum Judentum, Kirche und Israel, *Neukirchenertheologische Zeitschrift*, 21, 1, s. 17–28.
- Zieliński J. 1900, Jan Engelhardt wileński i Jan Engelhardt wrocławski medalierzy XVII-go wieku, *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*, IV, s. 144-150.